

NÜŞHA

YIL: IV
SAYI: 15
GÜZ 2004

ŞARKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ORIENTAL STUDIES

Adnan Karaismailođlu

Mesnevî’de “Ben” ve “Sen” Tanımlaması

Nimet Yıldırım

Fars Edebiyatında Habsiyye ve Şekvâiyye III

Şadi Aydın

Türk Edebiyatı’nda Farsça Divân ve Divânçeler

Necip Fazıl Duru

Türkiye Üniversitelerinde Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin Eserleri ve
Mevlevîlikle İlgili Yapılmış Doktora ve Yüksek Lisans Çalışmaları

Nuriye Bilik

Nasreddin Hoca Fıkralarının Pakistan’daki Nasreddin Hoca
Fıkralarıyla Mukayesi

Ali Bulut

Ebû Ubeyde’nin Mecâzü’l-Kur’ân’ına Yönelik Bazı Eleştiriler

Ramazan Altınay

İslâm Mizahının Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri I

Avram Galanti/Nurettin Ceviz-Musa Yıldız

Türkiye ve Sâmi Dilleri

EBÛ UBEYDE'NİN MECÂZÛ'L-KUR'ÂN'INA YÖNELİK BAZI ELEŞTİRİLER

Ali Bulut*

Özet: Bu makalenin amacı h. II. yy.da yaşamış dilcilerden Ebû Ubeyde'nin, ilk Garîbü'l-Kur'ân'lardan kabul edilen Mecâzû'l-Kur'ân adlı eserine yönelik bazı eleştirilerin incelenmesidir. Makaleye Garîbü'l-Kur'ân literatürünün ortaya çıkış seyriyle ilgili kısa bir girişle başlanmış, daha sonra Mecâzû'l-Kur'ân teriminden bahsedilmiş, Ebû Ubeyde'nin biyografisi sunulmuş ve son olarak da Mecâzû'l-Kur'ân'a yönelik eleştiriler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ebû Ubeyde, Mecâzû'l-Kur'ân,

Some Critiques in Relation to Abu Ubayda

Summary: The aim of this article is to examine some critiques in relation to the Mecâzû'l-Qoran which was accepted as one of the first Garîbü'l-Qoran belonged to Abu Ubayda who lived in the ninth century and one of the most influential linguists of his time. This article includes the history of emerging of the literature of Garîbü'l-Qoran, later it explains the concept of Mecâzû'l-Qoran and lastly it discusses some critiques oriented to the Mecâzû'l-Qoran.

Keywords: Abu Ubayda, Mecâzû'l-Qoran

* Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâğatı Anabilim Dalı (e-posta: alibulut@omu.edu.tr)

Giriş

Arap dilinde ilk filolojik faaliyetler Kur'ân-ı Kerim'in doğru okunması ve anlaşılması gayesine bağlı olarak doğmuştu. Emevîler ve daha sonra Abbasîler döneminde, İslam fetihlerinin artması neticesinde müslüman Araplar, farklı din, dil ve kültürlerle mensup milletlerle karşılaştılar. Bunlardan birçokları İslam'a girip Kur'ân okuma ve Arapça konuşma gayreti içinde olmuşlardı. Sonuçta Arap dilinde *lahm* diye tabir edilen bozulmalar ortaya çıkmıştı.

Fetihler neticesinde yaygınlaşan *lahm*, sadece diğer milletlerle sınırlı kalmayıp Araplar'a da sirayet etmiş, konuşma dilinin yanında Kur'ân okurken dahi yanlış okumalar ortaya çıkmıştı. Bu kötü gidişatın önünü almak için, ilk olarak Ebu'l-Esved ed-Düeli (68/688) tarafından Kur'ân'ın okunmasını kolaylaştırmak ve hatalı okuyuşu engellemek için hareke yerine geçen birtakım noktalar konmuştu. Bu faaliyet birçok kaynakta nahiv ilminin ilk adımı olarak zikredilir.¹

Ebu'l-Esved'den sonra da Nasr b. Âsım (89/708)² ve Yahya b. Ya'mer (129/746)³ şekil olarak birbirine benzer harflere noktalar koyarlar. Ebû'l-Esved'le başlayıp Nasr b. Âsım ve Yahya b. Ya'mer gibi şahsiyetlerle devam eden Kur'ân'la ilgili bu filolojik çalışmalar, Halîl b. Ahmed'le (175/791) olgunluğuna erişmiştir. Çünkü o, Ebû'l-Esved'in koyduğu noktalardan ibaret ilk hareketler yerine bugünkü, fetha, zamme ve kesrayı bulmuş; tenvin, hemze, şedde, revn ve işmam gibi imla işaretleri için de ilk defa olarak yine küçük ve kısaltılmış harfleri kullanmıştır.⁴

Dilcilerin Kur'ân'la ilgili faaliyetleri, sadece noktalama ve harekeleme ile sınırlı kalmamıştır. Özellikle de h. II. asırdan itibaren dilciler, yoğun bir filolojik faaliyete girişmişler; her biri Kur'ân'ın ayrı bir yönüne ağırlık veren *Garibü'l-Kur'ân*, *Mecâzü'l-Kur'ân*, *Meâni'l-Kur'ân*, *İ'râbu'l-Kur'ân* vb. isimli eserler telif etmişlerdir. Ebû Ubeyde'nin *Mecâzü'l-Kur'ân*'ı bu tür eserler içerisinde günümüze ulaşan ilk birkaç eserden birisidir. Ebû Ubeyde'ye yönelik eleştirilere geçmeden önce *Mecâzü'l-Kur'ân* teriminin içeriğinden hem de Ebû Ubeyde'nin bu eserinin muhtevasından bahsetmek yararlı olacaktır kanaatindeyiz.

1. Mecâzü'l-Kur'ân'ın Sözlük ve Terim Anlamı:

Mecâz lafzı c-v-z kökünden türemiş, yapısal açıdan mefal kalıbında mimli mastar, ismi zaman ve ismi mekan olarak gelen bir lafızdır. Dilciler ve edebiyatçılar, teknik bir terim olan mecâzi mimli mastar olarak kabul ederler.⁵ Mecâz kelimesinin kökeni olan *câze* fiili ve türevlerine bakıldığında, *bir yere veya yola girmek ya da geçmek, bir yerin ortası, bir şeyi aşmak, kaynak, yer* vb. anlamlarına geldiği görülür.⁶ Lafız bu anlamıyla ilk olarak Halîl b. Ahmed (175/791)'in *el-Ayn* adlı sözlüğünde geçmiş,⁷ daha sonra da Ebû Ubeyde (210/825) kullanmıştır. Muhtemelen hem bir eserin adı olarak mecâz kelimesinin ilk defa Ebû Ubeyde tarafından kullanılması hem de eserin içerisinde sıkça kullanılması nedeniyle birçok araştırmacı *mecâz* lafzını ilk kulla-

nan dilci olarak Ebû Ubeyde'yi gösterirler.⁸ Ebû Ubeyde mecaz lafzıyla terim anlamını kastetmez, ancak onun bu kullanımı bu lafzın terimleşmesi yolunda önemli bir adım olarak görülür. Mecâzı terim anlamında kullanan ilk dilciler ise İbn Kuteybe (276/889)⁹ ve Müberrid (285/898)'dir.¹⁰

İbn Kuteybe'den önce mecâz karşılığında Sibeveyh, Ebû Ubeyde, Ferrâ gibi dilciler *istihfâf*, *ittisâ*, *icâz*, *ihtisar*, *hazf* gibi terimleri kullanmışlar, teknik anlamda mecâz terimini kullanmamışlardır.¹¹

Mecâz'ın terim anlamı da lugat manasıyla ilişkilidir. Zira *kişinin bir yerden bir yere geçmesi* mecâz'ın lugat anlamını belirtirken, *bir kelimenin bir anlamdan başka bir anlama geçmesi* de terim anlamını ortaya koyar. Bir terim olarak *mecâz*, "Bir sözün gerçek manasında kullanılmayıp, ilgi ve benzerlik bağı bulunan başka bir mânada kullanılması" olarak tarif edilir.¹²

Mecâzû'l-Kur'ân terimine gelince ise bu terim esasen Kur'ân'da geçen mecâz sanatlarını inceleyen eserler için kullanılır. Yarı belâğatle ilgilidir. Ne var ki Ebû Ubeyde'nin, *Mecâzû'l-Kur'ân* adlı eserinde mecâzdan maksadı, belâğat ilmindeki mevcut mânası değildir.¹³ Çünkü o, ayetlerin izahında genelde kitabının ismine de uygun olarak "mecâz, mâna, tefsir, garîb, takdîr, te'vil gibi ifadeleri hemen hemen aynı anlamda kullanılmıştır.

Ebû Ubeyde'nin bu eserini ele aldığı dönemde, *Garibü'l-Kur'ân* ve *Meâni'l-Kur'ân* adlarıyla aynı türden bir çok eser yazılmıştır. Bunlardan *Garibü'l-Kur'ân* türü eserlerde, genelde Kur'ân'da geçen anlaşılması güç kelimeler incelenir ve bu kelimelerin anlamları verilirken Arap şiirinden de yararlanılır. *Me'âni'l-Kur'ân*'larda ise bunlara ek olarak kelimeler gramer açısından da incelenir.¹⁴ Kaynaklarda *Mecâzû'l-Kur'ân*'m dışında Ebû Ubeyde'ye ait olarak *Me'âni'l-Kur'ân*, *Garibü'l-Kur'ân* ve *İrâbü'l-Kur'ân* isimli eserleri de zikredildiğine göre¹⁵ Ebû Ubeyde'nin bu eseri hangi gruba dahildir? Bu sorunun cevabını vermek için hem *Me'âni'l-Kur'ân*, *Garibü'l-Kur'ân* ve *İrâbü'l-Kur'ân* terimlerini açıklamak ve o dönemde yazılmış bu tür eserlerin muhtevasına bakılmalı ve bu eserlerin muhtevası Ebû Ubeyde'nin eseriyle karşılaştırılmalı, hem de konuyla ilgili rivâyetlere başvurulmalıdır.

Ebû Ubeyde'nin çağdaşı olan Ahfeş (215/830) ve Ferrâ (207/822) ile, Ebû Ubeyde'den yaklaşık bir asır sonra yaşamış olan Zeccâc (311/923)'ın *Meâni'l-Kur'ân*'ları incelendiğinde bu eserlerde ağırlıklı olarak nahiv, sarf, luğat, lehçeler, Arap kelâmı, şiir ve kıraat konularının ele alındığı; bunların yanında özellikle de Zeccâc'ın eserinde hadis, sahabe ve tabiün sözü, nüzül sebepleri, nâsîh-mensûh, ahkâm tefsiri vb. konuların da yer aldığı görülür. Buna karşılık İbn Abbâs (68/687), İbnü'l-Yezîdî (237/851) ve İbn Kuteybe (276/889)'nin *Garibü'l-Kur'ân*'ları incelendiğinde ise genelde ayetlerde geçen garîb kelimelerin anlamlarının verildiği, nahiv konularına bazılarında çok az yer verildiği bazılarında da hemen hemen hiç girilmediği görülür.¹⁶

Garibü'l-Kur'ân'lardaki bu özellik Ebû Ubeyde'nin eserinde de görülmektedir. Bu nedenle Ebû Ubeyde'nin bu eserinde tam bir *Garibü'l-Kur'ân*

EBÛ UBEYDE'NİN MECÂZÜ'L-KUR'ÂN'INA YÖNELİK BAZI ELEŞTİRİLER

karşımıza çıkar. Çünkü bu eserde fasih Araplar kaynak gösterilerek sadece kelimenin anlamı verilir, bunun yanında gramer konularına çok az girilir. Eser bu yönüyle *Meâni'l-Kur'ân*'lardan farklı olduğu gibi Kur'ân'ın irabına ve gramerine ağırlık veren *İrâbü'l-Kur'ân*'lardan da farklıdır.

Ebû Ubeyde'nin eserinin Garîbü'l-Kur'ân olduğu yönündeki tespitimizi konuyla ilgili gelen bazı rivayetler de sağlamlaştırmaktadır. Zübeydî'nin naklettiği "Ebû Hâtîm (255/869)'e Ebû Ubeyde'nin *Mecâz* adı da verilen *Garîbü'l-Kur'ân*'ını sordum." şeklindeki rivâyet de bu esere Garîbü'l-Kur'ân da dendiğini göstermektedir. Yine *Mecâzü'l-Kur'ân*'ın İsmail Saib Kütüphanesindeki el yazma nüshasının ikinci cildinin başında geçen "Burası *Garîbü'l-Kur'ân*'ın son yarını" ifadesi ve Murad Molla Kütüphanesindeki nüshanın başlığının *Kitâbü'l-Mecâz li-Tefsiri Garîbi'l-Kur'ân* şeklinde olması bu eserin bir *Garîbü'l-Kur'ân* olduğunu açıkça göstermektedir.¹⁷ *Mecâzü'l-Kur'ân*'ı tahkik eden Muhammed Fuad Sezgin de herkesin kendisine galip gelen tarafıyla bu kitabı isimlendirdiğini, ancak *Garîb el-Kur'ân* olmasının daha ağır bastığını söyler.¹⁸

Ancak Hafîb el-Bağdâdî'nin (463/1072) naklettiği "Ebû Ubeyd (224/839)'in bir de *Meâni'l-Kur'ân*'ı vardır. Bu alanda eser veren ilk dilci Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ'dır. Sonra Kutrub b. el-Müsterîr (206/821), sonra da Ahfeş'tir. Kûfeli dilciler içerisinde ise önce Kisâî (189/805), sonra da Ferrâ'dır."¹⁹ şeklindeki rivâyete bakılırsa Ebû Ubeyde'nin bu eserine genele itibar edilerek *Meâni'l-Kur'ân* da denilmiştir.

O'nun *İrâbü'l-Kur'ân* adlı eseri bulunduğu yönündeki bilginin sağlıklı olması pek mümkün değildir. Çünkü ileride de bahsedileceği gibi Ebû Ubeyde'nin nahiv bilgisinin zayıf olduğu yönünde râviler ittifak etmişlerdir. Bu nedenle nahiv bilgisi zayıf olan bir kimsenin böyle bir eser yazması zor gözükmektedir.

Öte yandan Ebû Ubeyde'nin bu eseri, Kisâî ve Ferrâ'nın *Meâni'l-Kur'ân*'larının da temel kaynaklarından. Çünkü rivâyete göre Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*'ını, Ebû Ubeyde'nin *Mecâzü'l-Kur'ân*'ına dayanarak yazmıştır.²⁰ Kisâî ise, çocuklarının da hocası olan Ahfeş'ten, *Meâni'l-Kur'ân*'la ilgili bir kitap yazmasını ister. O da *Meâni'l-Kur'ân*'ını yazar. Daha sonra Kisâî, bu eseri örnek alarak kendi *Meâni'l-Kur'ân*'ını kaleme alır. Ferrâ da bu iki *Meâni*'yi örnek alarak kendi *Meâni'l-Kur'ân*'ını telif eder.²¹

Mecâzü'l-Kur'ân vb. eserlerde, daha ziyade kelime ile mâna arasındaki münasebetler incelenmesine rağmen, az da olsa belâğat konuları da incelenir. Bu nedenle tefsir kitaplarının ilk nüveleri olarak kabul edilen²² bu eserler aynı zamanda edebî sanatların da ilk nüveleri sayılırlar.

Mecâzü'l-Kur'ân'ın yazılış sebebi şöyle anlatılır: "Kendisinin Basra'dan Bağdat'a gelmesine vesile olan vezir Fazl b. Rebî'in (208/823) kâtiplerinden İbrahim b. İsmail ona es-Sâffât Süresi'ndeki "Tomurcukları şeytanların başları gibidir."²³ ayetiyle ilgili olarak "Va'd ve vâid genelde bilinen benzeriyle ifade edilir. Fakat bu âyetteki vâidin bildiğimiz bir benzeri yoktur." şeklinde

bir soru sorar. O da İmru'ul-Kays (ö. m. 514)'ın bir beytini okuyup ona cevap verir. Bu cevap vezir Fazl'ın hoşuna gider. Bu hadiseden sonra Ebû Ubeyde Kur'ân'la ilgili bir kitap yazmayı kararlaştırır ve Basra'ya dönünce de *Mecâzül-Kur'ân*'ı kaleme alır.²⁴

Ebû Ubeyde'ye yönelik eleştirilere geçmeden önce kısaca onun hayatını sunmak, bu eleştirilerin daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

3. Ebû Ubeyde'nin Eleştirildiği Bazı Görüşleri

Ebû Ubeyde aslen Arap olmamasına ve Arapça grameri pek iyi derecede bilmemesine rağmen, geniş lugat bilgisi sayesinde dil açısından üslubu güzel bir eser yazmıştır. O, eserine Kur'ân, sûre ve âyet kavramlarını açıklayarak başlar.²⁵ Peşinden sûre isimlerinden bahseder,²⁶ Daha sonra da Kur'ân'daki farklı üslupları izah eder.

En çok kullandığı şâhidler Kur'an,²⁷ Arab kelamı²⁸ ve şiirdir.²⁹ Şiirlerde de genelde garib lafızları açıklar. Bunların yanında nadiren de olsa hadis³⁰ ve atasözleriyle³¹ istişhadda bulunur.

Ebû Ubeyde'nin bu eseri yazıldığı devirden itibaren şiddetli tenkitlere maruz kalmıştır. Tenkit eden dâimilerin başında ise talebesi Ebû Hâtim es-Sicistânî,³² çağdaşları Asmaî (216/830)³³ ve Ferrâ³⁴ gelmektedir. Fakat bütün bu tenkitlere rağmen yine bir çok filolog ve müfessir bu eserden önemli bir kaynak olarak yararlanmışlardır. Sezgin, esere yazdığı mukaddimede kimlerin hangi eserlerinde yararlandıklarının listesini verir.³⁵

Ebû Ubeyde'yi eleştirenlerden Asmaî, Ebû Ubeyde'yi Kur'ân'ı kendi aklına göre yorumlamakla itham etmiştir. Ebû Ubeyde'ye Asmaî'nin *Mecâzül-Kur'ân* hakkında "Allah'ın kitabını kendi aklıyla yorumluyor" dediği ulaşıncı merkebine binerek Asmaî'nin ders halkasına gider ve ona şöyle der: "Ebû Saîd (Asmaî)! Ekmek hakkında ne dersin? O nedir?" Asmaî "Pişirilip yenen şeydir." deyince Ebû Ubeyde "Allah'ın kitabını akılla yorumladın. Çünkü Allah şöyle buyurur: "Diğeri şöyle dedi: Kendimi başımda ekmek taşır bir halde gördüm."³⁶ deyince Asmaî der ki "Bu açık bir husus, akılla yorumlamadım". Bunun üzerine Ebû Ubeyde "Bizi eleştirdiğin bütün konular da bizim için açık ki böyle dedik, kafamızdan yorumlamadık" der ve oradan ayrılır.³⁷

Ebû Ubeyde'nin öğrencisi Ebû Hâtim es-Sicistânî'ye *Mecâzül-Kur'ân* hakkında bir soru sorulunca şöyle cevap vermiştir: "Bu eseri yazmak kimseye helal değildir. Hiç bir şey bana bu eseri okutmak kadar zor gelmez. Çünkü o, Kur'ân'ı gereği gibi tefsir edememiştir." Ebû Hâtim'e ait bu rivâyet başka bir kaynaktan da şöyle geçer: "Hatalı yerlere geldiğinde onu açıklamaksızın ya da değiştirmeksizin bu eseri okutmak kimseye helal değildir." Fakat Ebû Hâtim de bu eseri öğrencilerine okutmuştur.³⁸ Yine Ebû Ömer el-Cermî şöyle anlatır: "*Mecâzül-Kur'ân*'ından bazı sayfaları Ebû Ubeyde'ye gittim. Ona "Bu bilgileri kimden aldın? Çünkü bu, fukahânın tefsirinin tam tersi bir eserdir." dedim. O da "Bu, topuklarına işeyen Arapların tefsiridir." cevabını verdi.³⁹ Bu genel tenkitlere bakıldığında Ebû Ubeyde'nin, Kur'ân'ı kendi aklına göre yorumlayıp müfessirlerin tefsirlerine riayet etmemekle itham edildiği görülür.

EBÛ UBEYDE'NİN MECÂZÛ'L-KUR'ÂN'INA YÖNELİK BAZI ELEŞTİRİLER

Ebû Ubeyde'nin *Mecâzû'l-Kur'ân* adlı eserinde eleştirildiği bazı konular şunlardır:

a. Nahivle İlgili Eleştiriler:

1- "إِنَّمَا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ" "içlerinden zulmedenler dışında, insanların aleyhinize (kullanabilecekleri) bir delilleri bulunmasını" ⁴⁰ âyetindeki ل'ın istisna değil de muvâlât vâvı manasında olduğunu söyler. ⁴¹ Bu durumda ayetin anlamı "insanların ve içlerindeki zalimlerin aleyhinize (kullanabilecekleri) bir delilleri bulunmasını" şeklinde olur. Ancak Ferrâ, ⁴² Zeccâc ⁴³ ve Taberî'nin bu görüşü reddettiklerini görüyoruz. Konuyu geniş bir şekilde ele alan Taberî şöyle der: "Tevîl ehli burada ل'ın istisnâ edatı olduğuna ittifak etmişlerdir. ل'ı atıf vâvı olarak gören kimse yanılmıştır. ل' ancak kendinden önce de bir istisnâ edatı varsa atıf vâvı anlamını içerir. Şu örnekte olduğu gibi: إِمْرًا وَأَخًا. Bu cümle «إمرا وأخاك»: Amr ve kardeşin hariç herkes geldi» anlamındadır." ⁴⁴

Edatlarla ilgili bazı kaynaklarda da bu ayette ل'ın vâv anlamında da olduğu görüşü nakdedilmekle birlikte pek kabul görmemiştir. ⁴⁵ Hatta bu görüş Ebû Ubeyde'nin yanında Ferrâ'ya da nisbet edilir. Ancak Ferrâ'nın *Meânî'l-Kur'ân*'ına bakıldığında bu ayetteki ل'ı vâv anlamında kabul etmediği görülür. ⁴⁶

2- "كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ" "(*Ganimetlerin taksiminde bazılarının hoşnutsuzluk göstermeleri*), *Rabbinin, (düşmanla karşılaşmak üzere) hak ile seni evinden çıkarması gibidir.*" ⁴⁷ âyetinin yemin takdirinde, الذی ما anlamında olduğunu söyler. ⁴⁸ Bu durumda ayetin anlamı "Seni hak ile evinden çıkaran Rabbine yemin olsun" şeklinde olur. Ebû Hayyân, Ebû Ubeyde'nin bu görüşünü "Nahivde zayıfı" yorumuyla vererek İbnü'l-Enbârî'nin kâf'ı yemin harfi olarak kabul etmediğini ve Kırmânî'nin de bu görüşü bir yanlı olarak değerlendirdiğini aktarır. ⁴⁹ İbnü's-Şecerî de kâf'ın anlamlarını verirken, vâv anlamında yemin harfi olarak da görüldüğünü aktarıp bununla ilgili olumsuz bir değerlendirme yapmayan Mekkî b. Ebî Tâlib'i eleştirdiği bir cümlesinde şöyle der: "Şayet birisi kalkıp da كَاللَّهِ تَأْتِلُنَّ / Kâllahi yapacağım" derse yüzüne tükürülmeyi hak etmiştir. Ne Basralı ne de Kufeli nahiv bilgisine güvenilen hiç kimsenin kâf'a yemin vâvı anlamı verdiğini bilmiyorum" ⁵⁰ İbn Hişâm da İbnü's-Şecerî'nin bu meyandaki sözlerini aktarır ve kâf'ın vâv anlamında yemin harfi olmasını kabul etmez, bunu Arapça'nın yerleşik kurallarına aykırı bulur ⁵¹ Kurtubî ise Ebû Ubeyde'nin bu görüşünü aktarır, herhangi bir yorum getirmez. ⁵²

3- "غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ" "*Gazabına uğrayanların ve sapık olanların yoluna değil*" ⁵³ âyetinde ل'ı yâ zâid sayar. ⁵⁴ Bu görüşü de Taberî tarafında 'Kur'an'da anlamsız bir kelime yoktur' şeklinde tenkit edilir. ⁵⁵ Bazı nahivciler de bu ayetteki ل'ın nefyi tekit amacıyla gelmiş zâid bir harf olduğunu söylerler. ⁵⁶ Burada ل'ın zâid olup olmadığını görmek için ilk önce zâidliğin ne olduğunu açıklamak faydalı olacaktır. Zâidlik bir başka deyişle ziyâde, bir lafzın ilk vaz edildiği asıl anlamından çıkıp başka bir anlamda kullanılmasıdır. ⁵⁷ Örneğin bâ harfi cerrinin ilsak ve tediye vb. anlamlar için

gelmesi asıldır. Ancak *لست عليهم بمصيطر / Sen, onların üzerinde zorlayıcı değilsin*⁵⁸, وما ربك بظالم للعبيد / Rabbin kullarına hiçbir haksızlık yapmaz⁵⁹ ayetlerinde asıl anlamlarından herhangi biri için kullanılmamıştır. Ayetlerde *bâ*'nın cümleye katkısı anlamı pekiştirmektir. Ayetlerden *bâ* harfini attığımızda anlamdaki bu pekiştirme ortadan kalkar. Zâid harften maksat varlığıyla yokluğunun eşit olması değildir. Zâid bir harfin gelmesi, cümlelerin ikinci defa tekrar edilmesi gibidir.⁶⁰ Zâid bir harf cümleden atıldığında cümlelerin esas anlamı bozulmaz ancak zâid harfin ifadeye kattığı anlam vurgusu ortadan kalkmış olur.

ayetindeki *لا* 'nın zâid olması için asıl anlamının dışında kullanılması gerekir. Halbuki burada *لا* öncesinde gelen ve nefyi ifade eden *غَيْرٌ* edatını tekit amacıyla ve oraya atıf yapılarak nefyi için gelmiştir, yarı asıl anlamında kullanılmıştır. Bu ayette tekit ziyâde yoluyla değil, iki nefyi edatı kullanılarak tekrar yoluyla gerçekleşmiştir.⁶¹ *لا* 'nın ilk önce zâid olup cümleyi tamamlamak için geldiğini söyleyen Ebû Ubeyde daha sonra nefyi tekit için geldiğini söyleyerek aslında durumu düzeltmiştir. Taberî, Ebû Ubeyde'nin ilk yaptığı yorumu ele almış ve bunu eleştirmiş, devamını dikkate almamıştır.

4- *"وإذ قلنا للملائكة استئذوا"* *"Meleklerle, Âdem'e secde edin, dediğimizde"*⁶² âyetinin tefsirinde *اذ* 'in zâid harflerden olduğunu söyler.⁶³ Bu durumda âyetin anlamı *"Meleklerle, Âdem'e secde edin, dedik"* şeklinde olur. Ancak Zeccac⁶⁴ ve Taberî *اذ* 'in vakit bildiren bir edat olduğunu, bu nedenle de zâid olamayacağını belirterek bu görüşe karşı çıkarlar. Taberî bu konuda şöyle bir nakil yapar:

"Arap dilcisi olarak kabul edilen bazı Basrahlılar, *"وإذ قال ربك"* âyetinin *"وقال ربك"* takdirinde olduğunu söylerler. Burada *iz* edatını zâid harf kabul edip anlama bir katkısının olmadığını söylerler. Buna delil olarak Arap şüirinden iki de beyit sunarlar. Halbuki durum tam tersinedir. Çünkü *iz* şart edatıdır ve belirsiz bir vakti gösterir. Anlamı olan bir edat da cümlede yok sayılmaz. Hem bu kişinin delil olarak gösterdiği şüirde hem de âyette *iz* 'i atarsak anlam değişir.⁶⁵

Murâdî de harfleri incelediği eserinde Ebû Ubeyde ve İbn Kuteybe'nin yukarıdaki ayet vb. lerindeki *اذ* 'i zaid kabul ettiklerini söyler, peşinden de bu dilcilerin nahiv ilminde zayıf olduğunu söyleyerek bunlara ait bu görüşün de zayıf olduğunu söyler.⁶⁶

5- *"إن الله يقصل بيئهم يوم القيامة"* *"Elbette Allah kıyamet günü aralarında hükmü verecektir"*⁶⁷ âyetindeki *إن* 'yi zâid kabul eder. Şöyle der:⁶⁸

"... إن الله يقصل بيئهم يوم القيامة" سجاهه : الله يقصل بيئهم يوم القيامة، و "إن" من حروف الزوائد.

Bu ayeti ele alan kaynaklar incelendiğinde hiçbirinde *imme*'yi zâid kabul eden bir görüşe rastlanmamaktadır. İncelediğimiz kaynaklarda buradaki *imme*'nin ayetin başında gelen ilk *imme*'nin tekidi olduğu belirtilir. Cefir'in şu beyti de bu konuda şahid olarak verilir⁶⁹:

ELEŞTİRİLER

سِرِّيَالِ مَلِكٍ بِهِ تُرْجَى الْخَوَاتِمُ

إِنَّ الْخَلِيفَةَ إِنَّ اللَّهَ مَرَّبُّهُ

*Halife'ye Allah kral elbisesini giydirdi ki
Son kararlar bu elbiseyle verilir*

b. İştikak İle İlgili Eleştiriler:

1- "يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ" *"Sûr'a üfürüldüğü gün"*⁷⁰ âyetinde الصُّور lafzının صورة / *şekil/resim* kelimesinin çoğulu olduğunu söyler.⁷¹ Bu durumda âyetin anlamı "*Sûretlere/Şekillere üfürüldüğü gün*" şeklinde olur. İbn Manzûr'da Ebû Ubeyde'nin bu görüşü şöyle eleştirilir:

"Bazıları *sûr*un *boymuz* anlamında olduğunu kabul etmezler. *Sûr*'un *sûret* kelimesinin çoğulu olduğunu iddia ederler. Bu görüşlerini Ebû Ubeyde'den rivâyet ederler. Ebû'l-Heysem (222/838) şöyle der. Bu, apaçık bir yanıltır ve Allah'ın kelimelerini yerinden oynatmaktır. Çünkü Yüce Allah *وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صَوْرَكُمْ* buyurmuştur ve *vâv* harfi fethalıdır. Hiç bir kıraat imamını da *صَوْرَكُمْ* şeklinde okuduğunu bilmiyoruz. Böyle okuyan kimse Allah'a iftira atmış ve Allah'ın kitabını değiştirmiş olur. Ebû Ubeyde ahhâr ve garîb dallarında iyiydi, nahiv bilgisi ise yoktu."⁷²

Kurtubî de bazılarının iddia ettikleri gibi الصور lafzının "ölülerin suretlerine üfürülecek" anlamında صورة kelimesinin çoğulu olmadığını, *sûr*'un *murdan bir boymuz* olduğunu söyler.⁷³ Ebû Cafer en-Nahhâs da Ebû Ubeyde'nin bu görüşünün tefsir ve lugat alimlerine göre yanlış olduğunu ifade eder.⁷⁴ Bazıları da Ebû Ubeyde'nin dile getirdiği bu görüşü farklı bir yorum olarak aktarmakla birlikte doğrusunun, *sûr* lafzına *boymuz* anlamı vermek olduğunu söylerler.⁷⁵

Kanaatimizce bu konuda en ikna edici yorumu Merhum Elmalılı yapmıştır. Ona göre *sûr*'un *suver* şeklinde okunarak *sûret* kelimesinin çoğulu olması mümkün değildir. Çünkü diğer bir ayette *ثُمَّ يُنْفَخُ فِيهِ أُخْرَى* şeklinde *sûr* için müzekker bir zamir kullanılmıştır. Oysa hem *sûret* hem de *suver* kelimeleri müennes olup onlar için müzekker zamiri kullanılamaz.⁷⁶

c. Mana İle İlgili Eleştiriler:

1- "وَطَلْحَ مَنْصُودٍ" *"Dalları meyvelerle dolu muz ağaçları"*⁷⁷ âyetindeki *طلح* kelimesiyle ilgili olarak Ebû Ubeyde "Müfessirler bunun *muz* olduğunu iddia ederler, halbuki Araplara göre bu, *büyük dikenleri olan bir ağaç*tır." der.⁷⁸ Taberî ise Ebû Ubeyde'yi hadis bilmemekle suçlayarak sahabe ve tâbiünün buna *muz* anlamı verdiğini söyler.⁷⁹ İncelediğimiz Türkçe meallerde de M. Esed'in meali hariç bu kelime *muz ağaçları* olarak çevrilmiştir. Esed ise *akasya* olarak meal vermiştir.⁸⁰ Ancak bazı tefsirlerde de Ebû Ubeyde'nin bu görüşü eleştirilmeksizin nakledilmiştir.⁸¹ Hatta İbn Kesîr'in naklettiği hadîs-i şerifte bir bedevî gelerek Hz. Peygamber (S.A.V.)'e "Yâ Rasûlallah! (*Talh*'ı kastederek) Cennette bir ağaçtan bahsediyorsun, biz ondan daha dikenli bir ağaç bilmiyoruz" der. Hz. Peygamber de "Allah her bir dikenin yerine meyve yaratacaktır..." şeklinde cevap verir. Ancak *Rûhu'l-Meânî*'de ise bu hadîs-i şerif, bir önceki ayetteki *sîdr* kelimesi için gelir.⁸²

2- "ونبتت به الإقدام" *Onunla (yağmurla) ayaklarımızı sağlamlaştırmak için*" âyetini Ebû Ubeyde "يقرغ عليهم الصبر وينزله عليهم فيثبتون لعدوهم" *"Onlara sabır verir de onlar da düşmanlarına karşı dîmdik dururlar"* şeklinde yorumlar.⁸³ Taberî, bu yorumun sahabe ve tâbiûnun yorumuna ters düştüğünü söyler. Âyetin anlamının da "Yağmurun, kumları sıkıştırmasıyla hem kendi ayakları hem de hayvanlarının ayakları kuma batmaz. Bu şekilde müminlerin ayaklarını sağlamlaştırmış olur." şeklinde olduğunu söyler.⁸⁴ Tefsirlerde genelde Bedir savaşında yağan yağmurun kumları sertleştirdiği ve bu şekilde müminlerin ayaklarının yere sağlam bastığı rivâyeti genel kabul görür. Bu rivâyete göre Ebû'deki *hâ* zamiri öncesindeki *mâ/su* kelimesine aittir.⁸⁵ Bazıları da buradaki *hâ* zamirini hemen öncesindeki *rabî* kelimesine ait olabileceğini zikrederler. Bu görüşü aktarırken Alûsî, Ebû Ubeyde'nin ismini de verir.⁸⁶ Bu yorum da Ebû Ubeyde'nin görüşüyle uyuşmaktadır.

3- "ثم استوى على العرش" *Sonra Arş'a istivâ etti*⁸⁷ Ebû Ubeyde bu âyeti "مجازاً: ظهر على العرش وعلا عليه، ويقال: استويتاً على ظهر الفرس وعلى ظهر البيت" / *Anlamı şudur: Arşa çıktı, şöyle denir: Atın sırtına bindim, evin üzerine çıktım*⁸⁸ şeklinde izah eder. Ebû Ubeyde luğât bilgisine dayanarak âyeti böyle yorumlar. Sözlük bilgisi açısından verdiği anlam doğru olabilir, ancak konunun Allah'ın sıfatlarıyla bağlantılı olduğunu unutmur, hadis-i şerifleri, sahabe ve tabiûnun yorumlarını dikkate almaz. Elmalılı M. Hamdi Yazır, bir hükümdarın tahtında istikrarının cismen taht üzerinde oturup kalması değil, hakimiyetinde devam ve başkası olduğu şeklinde bir yorum yaptıktan sonra Ehli sünnetin genel görüşünün "Arş üzerine istivâ, Allah Teâlâ'nın bilâ keyf bir sıfatı" şeklinde olduğunu söyler.⁸⁹

4- Ebû Ubeyde, "ولا تطرد الذين يدعون ربهم بالغدوة والعشيٰ يريدون وجهه" *Rızasını talep ederek sabah akşam Rablerine dua edenleri kovma*⁹⁰ ve "كل شيء هالِكٌ إلا وجهه" *O'ndan başka her şey yok olacaktır*⁹¹ âyetlerindeki *وجهه* kelimelerinin zâid olduğunu söyler.⁹² Ancak onun bu görüşü başta Taberî olmak üzere bir çok dilci ve müfessir tarafından eleştirilmiştir.⁹³ Çünkü Kur'an-ı Kerim'de bazı harfler ve fiiller zâid olarak kabul edilse de hiçbir isim zâid olarak görülmemiştir.⁹⁴ Çoğu müfessire göre burada maksat Allah'ın zatıdır.⁹⁵

Değerlendirme ve Sonuç

Ebû Ubeyde'nin *Mecâzû'l-Kur'an*'ı Kur'an-ı Kerim'deki garîb lafızların anlamlarını açıklayan filolojik bir tefsirdir. İsmi *Mecâzû'l-Kur'an* olmasına rağmen eseri tam bir *Garîbû'l-Kur'an*'dır. O, dönemin önemli dilcilerinden ve fasih Araplardan öğrendiği bilgiler ışığında bu eserini kaleme almıştır.

Mecâzû'l-Kur'an, yazıldığı andan itibaren çeşitli eleştirilere maruz kalmış ve dönemin ilim adamları tarafından fazla bir itibar görmemiştir. Onu en çok eleştirenlerin başında ise Asmaî, Ebû Hâtim es-Sicistânî, Ferrâ, Zeccâc, Taberî gibi alimler gelmektedir.

Ebû Ubeyde'ye yönelik eleştirilerin temelinde iki nokta yatmaktadır. Birincisi onun nahiv bilgisinin eksikliği, ikincisi de yorumlarında fasih Araplardan aldığı bilgiye itibar ederek sahâbe ve tabiünden gelen rivâyetleri dik-

EBÛ UBEYDE'NİN MECÂZÛ'L-KUR'ÂN'INA YÖNELİK BAZI ELEŞTİRİLER

kate almamasıdır. Halbuki Kur'ân'ı anlama konusunda pek fazla bir sorunu olmayan sahâbenin yorumlarının da göz önüne alınması gerekir. Çünkü onların Arapça bilgisi Ebû Ubeyde'nin "Bu bilgileri topuklarına işeyen Araplardan aldım" şeklinde ifade ettiği fasih Araplardan daha fasihti. Tabi Ebû Ubeyde'nin deyim yerindeyse diken gibi bir dile sahip olması ve herkesi neşinden dolayı eleştirmesinin de eserine yönelik tenkitlerin fazla olmasında az da olsa bir payı vardır. Ebû Ubeyde'ye yapılan bir takım eleştirilerin hak-sız olduğunu da belirtmek gerekir. Örneğin Fâtîha sûresi son ayetteki olumsuzluk *lâ'sının* zâid olduğuna yönelik eleştiriler gibi. Çünkü Ebû Ubeyde sözün devamında *lâ'nın*, öncesindeki nefyi pekiştirme amacıyla geldiğini de ekler.

Ancak eserin geneli itibara alındığında tenkit edildiği yerler eserin dil-bilim ve tefsir sahasındaki kıymetini gölgeleyecek nitelikte değildir. Bütün tenkitlere rağmen *Mecâzû'l-Kur'ân*, Ahfeş'in *Meânî'l-Kur'ân*'ı, İbn Kuteybe'nin *Garîbû'l-Kur'ân* ve *Te'vîlû Müşkîlî'l-Kur'ân*'ı başta olmak üzere bir çok esere de kaynaklık etmiştir.

¹ Es-Sırafi, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdullâh, *Ahbârû'n-Nahviyyine'l-Basriyyîn* Thk. F. Krenkow, Beyrut-1936, s. 16; İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, Beyrut-Ty., s. 61-62; ed-Dâni, Ebû Amr Osman b. Saîd, *el-Muhkem fi Nakri'l-Mesâhif*, Thk. İzzet Hasen, Dimeşk-1960, s. 3; el-Kıfî, Ebû'l-Hasen Cemalüddin Ali b. Yusuf, *İnbâhu'r-Rusvât an Enbâi'n-Nuhât*, Thk. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire-1986, I, 40.

² İbn Hallikân, Ebû'l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ehli'Zemân*, II, 32; Yiğit, İsmail, "Emeviler" mad. *DİA*, İstanbul-1995, XI, 97; Çetin, Nihad M., "Arap" mad. *DİA*, İst.-1991, III, 279.

³ Ed-Dâni, a.g.e., s. 5; İzmîrli, İsmail Hakkı, *Târîh-i Kur'ân*, Böre Yayınevi, İst.-1956, s. 16; Demirayak, Kenan, *Abbasi Edebiyatı Tarihi*, Erzurum-1998, s. 195; ez-Zeyyât, Ahmed Hasen, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî li'l-Medarisi's-Saneviyyeti ve'l-Ula*, Beyrut-Ty., s. 208. (Demirayak ve ez-Zeyyat, iki dilcinin bu faaliyeti beraber yaptıklarını söylerler).

⁴ Ed-Dâni, a.g.e., s. 6-7; es-Suyûfi, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut-1991, II, 376-378; İzmîrli, a.g.e., s. 16; Topzoğlu, Tevfik Rüştü, "Halil b. Ahmed" mad. *DİA*, XV, 310; Çetin, Abdurrahman, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Târîhi*, İst.-1982, s. 145.

⁵ Tüveynî, Hamîd Âdem, "Maa Müeyyidi'l-Mecâz ve Münkirihi", *M.M.L.A. el-Ürdünî*, Şevval 1405, Kanunu's-Sâni 1985, Amman, 1985, s. 64-65.

⁶ El-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kütübü'l-Ayn*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, Ty., s. 163; İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed Zekeriyâ, *Mu'cemü Makâyisi'l-Luga*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Kahire, 1969, s. 494.

⁷ Halîl, a.g.e., s. 163; İbn Manzûr, Ebû el-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mukrim, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut, Ty., V, 327-328.

⁸ Huseyn, Muhammed el-Hudar, "el-Mecâz ve'n-Nakl Ve Eseruhumâ fi Hayâti'l-Lugati'l-Arabiyye", *Mecelletu Mecma'i'l-Lugati'l-Arabiyye el-Meliki*, Cilt 1, Recep

1353, October 1934, s. 292; Gündüzöz, Soner, "Arapça'nın Potansiyeli: Arapça'da Kelime Türetim Yollarına İlişkin Bir İnceleme", *Marifé*, Yıl: 4, Sayı: 2, Güz 2004, s. 189-190.

⁹ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Kahire-1973, s. 103-104, 106, 109, 111, 132-134, 302; Tüveynî, *a.g.m.*, s. 70-71.

¹⁰ El-Müberriid, Ebû el-Abbâs Muhammed b. Yezîd, *Mâ İttefeka Lafzuhu ve İhtelefe Ma'nâhu mine'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Thk. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Dâru'l-Beşâir, Dimeşk-1992, s. 77.

¹¹ Sivebeyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kütâb*, Bulak, 1898, I, 108-110; el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me'ânî'l-Kur'an*, thk. M. Ali en-Neccâr - A. Yûsuf Necâtî, Beyrut-1980., II, 363; Ebû Ubeyde, *a.g.e.*, I, 8, 47; Bulut, *Sivebeyh'in el-Kitab'ında Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi ve Koyduğu Kurallar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 2003, s. 162-165.

¹² Ebu'l-Bakâ Eyyüb b. Mûsâ el-Huseynî el-Kefevî, *el-Külliyât*, nşr. Adnan Derviş, Muhammed el-mudarı, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1993, s. 804-805; Saraç, M. A. Yekta, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Bilimevi, İst., 2001, s. 101.

¹³ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'an*, Thk. Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut-1978, Mukaddime, s. 2.

¹⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Bulut, Ali, Kur'an Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı (Garîbü'l-Kur'ân, Meânî'l-Kur'ân, İrâbu'l-Kur'ân) Ve Bu Dallarda Eser Veren Müellifler (Hicrî İlk Üç Asır), *O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 12-13, Samsun, 2001, s. 3398-399..

¹⁵ El-Kıfî, *a.g.e.*, III, 285; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ*, I-XX, Dâr İhyâ et-Türâs el-Arabî, Beyrut-1988, XIX, 160; es-Suyûtî, Celâlüddîn, *Buğyetü'l-Vu'ât fi Tabakât'n-Nahviyyin ve'n-Nuhât*, Thk. Muhammed Ebû el-Fazl İbrahim, Beyrut-Ty., II, 295; el-Hansârî, Muhammed Bakır el-Müsevî el-İsbehâm, *Ravzâtü'l-Cennât fi Ahvâli'l-Ulemâ' ve's-Sâdât*, Thk. Esedullah İsmâilyen, Tahran-1392, VIII, 141; Bağdatlı, İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, İstanbul-1955, II, 466.

¹⁶ Bulut, *a.g.m.*, s. 398-399.

¹⁷ *Mecâzü'l-Kur'ân*, Mukaddime, I, 18.

¹⁸ Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Müennemâ et-Teymî, *Mecâzü'l-Kur'ân*, thk. M. Fuat Sezgin, Kâhire-Ty., Mukaddime, I, 18.

¹⁹ El-Bağdâdî, Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, Ty., XII, 405.

²⁰ Ez-Zeccâc, İbrâhîm b. Seriyî, *Meânî'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, Abdülcelil Şelebî'nin Mukaddimesi, I, 14.

²¹ El-Kıfî, *a.g.e.*, II, 36-37; el-Hamevî, *a.g.e.*, XI, 227-229.

²² Ahmed, Abdülkadîr Muhammed, *Ebû Zeyd el-Ensâri ve Nevâdirü'l-Luğa*, Kahire-1980, s. 72; Nassâr, Huseyn, *el-Mu'cemü'l-Arabî Neş'etühü ve Tatavvuruhu*, Kahire-1988, s. 42.

²³ Es-Sâffât (37): 65.

EBÛ UBEYDE'NİN MECÂZÜ'L-KUR'ÂN'INA YÖNELİK BAZI
ELEŞTİRİLER

- ²⁴ El-Kiftî, *a.g.e.*, III, 277-278; İbn Hallikân, *a.g.e.*, V, 236; el-Hamevî, *a.g.e.*, XIX, 185-159, Atâllâh, Reşid Yusuf (Saruvim Viktor), *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabîyye*, Thk. Ali Necib Atavî, Beyrut-1985, I, 386.
- ²⁵ *Mecâz*, I, 1-5.
- ²⁶ *Mecâz*, I, 5-7
- ²⁷ *Mecâz*, I, 26, 31, 34, 39, 40,...II, 28, 29, 31, 38,...
- ²⁸ *Mecâz*, I, 32, 38, 40, 43,...II, 22, 23, 25, 28...
- ²⁹ *Mecâz*, I, 2-3, 4, 5,... II, 1, 2, 3, 4,
- ³⁰ *Mecâz*, I, 57, 100, 109, 155, 259, 369, 379, II, 65, 178, 208, 222.
- ³¹ *Mecâz*, I, 23, 83, 219, 303, II, 4, 158.
- ³² Ez-Zübeydî, *a.g.e.*, s. 176.
- ³³ Es-Sirâfî, *a.g.e.*, s. 61-62.
- ³⁴ El-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 255.
- ³⁵ *Mecaz*, Mukaddime, I, 17.
- ³⁶ Yusuf (12): 26.
- ³⁷ İbn Hallikân, *a.g.e.*, V, 237.
- ³⁸ Ez-Zübeydî, *a.g.e.*, s. 194; el-Kiftî, *a.g.e.*, III, 278.
- ³⁹ Abdulhamîd eş-Şelkânî, *Masâdiru'l-Luğa*, Riyad-1980, s. 28.
- ⁴⁰ Bakara (2): 150.
- ⁴¹ *Mecâzu'l-Kur'ân*, I, 60-61, 282.
- ⁴² Ferrâ, *a.g.e.*, II, 287.
- ⁴³ Zeccâc, *a.g.e.*, I, 226.
- ⁴⁴ Taberî, Ebû Câ'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Dâr el-Fıkr, Beyrut-1988, II, 33-34.
- ⁴⁵ El-Murâdî, el-Hasen b. Kâsum, *el-Cenâ'el-Dâni fi Hurûfi'l-Meânî*, thk. Fahrüddin Kabâve, M. Nedim Fâdil, Beyrut, 1992, s. 518-519; el-Mâlekî, Ahmed b. Abdumûr, *Rasfu'l-Mebâni fi Şerhi Hurûfi'l-Meânî*, el-Harrât, Ahmed Muhammed, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1985, s. 177-178.
- ⁴⁶ Ferrâ, *a.g.e.*, II, 287.
- ⁴⁷ Enfâl (8): 5.
- ⁴⁸ *Mecâz*, I, 240-241.
- ⁴⁹ Ebû Hayyân, Esîruddin Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf el-Endelüsî el-Gırnafî, *et-Tefsîru'l-Kebîr el-Müsemmâ bi'l-Bahru'l-Muhîr*, Mektebetü ve Metâbü'n-Nasrî'l-Hadîse, Riyâd, Ty., IV, 459-460.
- ⁵⁰ Hibetullah b. Ali b. Muhammed b. Hamza, *Emâli İbni's-Şecerî*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî, Kahire, 1992, III, 183-184.
- ⁵¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb an Kütübi'l-E'arîb*, thk. Mâzin el-Mübârek, M. Ali Hamedullah, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1998, s. 512-513..
- ⁵² El-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, Beyrut-1985, VII, 368.
- ⁵³ Fâtıha (1): 7.
- ⁵⁴ *Mecâz*, I, 25-26.

- ⁵⁵ Et-Taberî, *a.g.e.*, I, 81-82.
- ⁵⁶ El-Murâdî, *a.g.e.*, s. 301; el-Mâlekî, *a.g.e.*, s. 342.
- ⁵⁷ Ebû'l-Futûh, Muhammed Huseyn, *Üslûbu't-Tevkîd fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Mektebetü Lübnân, Beyrut, Ty., s. 195.
- ⁵⁸ Ğaşiye (88): 22.
- ⁵⁹ Fussilet (41): 46.
- ⁶⁰ Ebû'l-Futûh, *a.g.e.*, s. 195-196.
- ⁶¹ Ebû'l-Futûh, *a.g.e.*, s. 215.
- ⁶² Bakara (2): 34.
- ⁶³ *Mecâz*, I, 36-37, 183, 335.
- ⁶⁴ Ez-Zeccâc, *a.g.e.*, I, 108.
- ⁶⁵ Et-Taberî, *a.g.e.*, I, 195-196.
- ⁶⁶ El-Murâdî, *a.g.e.*, s. 191-192.
- ⁶⁷ Hâc (22): 17.
- ⁶⁸ *Mecâz*, II, 47.
- ⁶⁹ Et-Taberî, *a.g.e.*, XVII, 129; el-Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 23; el-Âlûsî, Mahmûd Ebû'l-Fadl, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'î'l-Mesânî*, Dâru İhyâi'l-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, Ty., XVII, 129-130 Mataru'l-Hilâlî, Hâdî Atiyye, *el-Hurûfu'l-Âmile fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm beyne'n-Nahviyyîn ve'l-Belâġiyyîn*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1986, s. 44-45; ed-Dervîş, Muhyiddîn, *İ'râbu'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve Beyânüh*, Dâru İbni Kesîr, Beyrut, 1992, VI, 406-408.
- ⁷⁰ En'âm (6): 73.
- ⁷¹ *Mecâz*, I, 196.
- ⁷² İbn Manzûr, *a.g.e.*, IV, 475.
- ⁷³ Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 20;
- ⁷⁴ En-Nahhâs, Ebû Ca'fer, *Meânî'l-Kur'ân*, thk. M. Ali es-Sâbûnî, Mekke, 1409, II, 447; IV, 486; V, 503; VI, 192; Âlûsî, *a.g.e.*, XVI, 44..
- ⁷⁵ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1401, II, 147; İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmî't-Tefsîr*, el-Mektebû'l-İslâmî, Beyrut, 1404, III, 69
- ⁷⁶ Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İst, Ty., V, 3707.
- ⁷⁷ Vâkıa (56): 29.
- ⁷⁸ *Mecâz*, II, 250.
- ⁷⁹ Taberî, *a.g.e.*, XVII, 181.
- ⁸⁰ *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, DİA, Heyet, Ankara, 1993; *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, Ömer Dumlu - Hüseyin Elmalı, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir-2001; *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, Muhammed Esed, işaret, İst.-2001; *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâli*, Talat Koçyiğit, Kılıç Yayınevi, Ankara, Ty; *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meali*, Ahmed Davudoğlu, Çile Yay., İstanbul-1988.
- ⁸¹ Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 208; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 289.
- ⁸² El-Alûsî, *a.g.e.*, XXVII, 140.

EBÛ UBEYDE'NİN MECÂZÜ'L-KUR'ÂN'INA YÖNELİK BAZI ELEŞTİRİLER

⁸³ *Mecâz*, I, 242.

⁸⁴ Et-Taberî, *a.g.e.*, IX, 197.

⁸⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 377; İbn Kesîr, *a.g.e.*, II, 293; el-Beydâvî, *Tefsîru'l-Beydâvî* thk. Abdülkâdir Arafât el-Aşâ Hasûne, Beyrut, 1996, III, 93; İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, III, 328; el-Alûsî, *a.g.e.*, IX, 176-177; es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, Beyrut, 1993, IV, 32.

⁸⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 377; İbn Kesîr, *a.g.e.*, II, 293; el-Beydâvî, *a.g.e.*, III, 93; İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, III, 328; el-Alûsî, *a.g.e.*, IX, 176-177.

⁸⁷ Yûnus (10): 3.

⁸⁸ *Mecâz*, I, 273.

⁸⁹ Elmalîh, *a.g.e.*, III, 2179-2180, IV, 2670.

⁹⁰ En'am (6): 52.

⁹¹ Kasas (28): 88.

⁹² *Mecâz*, II, 112, I, 16.

⁹³ Et-Taberî, *a.g.e.*, I, 40.

⁹⁴ Ebû'l-Futûh, *a.g.e.*, s. 197.

⁹⁵ Elmalîh, *a.g.e.*, V, 3759-3760; VII, 4676-4677.